

Anti Kidron: „Ehitanud ka ise ühe maja algusest lõpuni valmis, söandan väita, et lihtne kogemusõpe läheb ehitamisel vägagi kalliks maksma.”

Kogemus kompetentsuseks!

Anti Kidron

Psühholoogiaprofessor

Enamik inimesi ei oska kogemustest õppida. Nad küll tunnistavad kogemuse otsustavat osa mingi asja selgeks saamisel ja neil on ka aasta-aastalt rohkem kogemusi, samas ei ole neil kompetentsuse osas edasiminekut.

Paljude õpetajate meelest pannakse meie hariduses liiga suurt rõhku fragmentaarsete ja elukaugete teadmiste andmisele. Tõepoolest – mida iganes teadmiste ülistamiseks ka poleks öeldud, on hoiakute, harjumuste, oskustega sidumata hajali teadmised pahatihti vaid teadvuse ballast, millega elus pole suurt midagi peale hakata. Koolituse elulähedasemaks muutmiseks on kõrgkoolide ainekavades üha enam juttu kompetentsuse (pädevuse) arendamisest, millega seoses rõhutatakse vajadust tagada senisest laiemad kutsekogemused. Paraku ei anna teadmiste mõiste pelk *pädevustega* asendamine peaaegu midagi, kuni me pole endale selgeks teinud kompetentsuse kujunemise mehhanisme ega lahti mõtestanud kogemuse laia sisu.

Pole kahtluse varjugi, et õpitud teadmistest võib soodsatel asjaoludel kujuneda praktiliste kogemuste toel kompetentsus. Ent kogemused võivad olla ka koolis õpitu kinnistamiseks ja rakendamiseks ebasoodsad. Rääkimata juba sellest, et suurel hulgal elus nähtul, kuuldul ja läbiproovitul pole arvestatava kogemusena vähimatki tähendust. Näi-

teid leiab igal sammul. Vaid kaduvväike osa täiskasvanuid leiab algebra ja trigonomeetria valemile elus otsese rakenduse. Kuigi pea kõik inimesed on vähemalt ühel alal võimekad n-ö meistriklasi jõudma, elavad paljud paraku oma elu ära, ilma et saaksid eales mingil alal eriliseks asjatundjaks. Ehkki olme elus veetnud sadu ja tuhandeid tunde teleka ees ingliskeelseid multikaid, sarifilme või õudukaid vaadates, ei tee see kogemus meist veel võõrkeeleoskajat. Võiks arvata, et pikki aastaid abikaasaga koos elanud mehed ja naised on oma eluseltsilise „kohtlemisel” saanud hea kooli, aga paraku... kui uskuda nt psühholoog Toivo Niibergeri, on meil kooselude levinuim tüüp nn jagelusabielu.

Kogemus kui piin

Ilmselt poleks liigne lähemalt uurida, mida üldse kogemuseks pidada. Prof Ülo Vooglaid on pikki aastaid oma loenguil toonitanud tõsiasja, et kogemusi ei saa *vahetada*. (Vene ajal korraldati töötajale alailma „kogemuste vahetamise koole”.) Siiski on vahetel läbielamisel põhineva kogemusõppe kõrval võimalik ka teiste kogemusi arvesse võtta. Enamgi

veel – isiklik kogemus võib mõnelgi juhul olla ühekülgne, piiratud, eksitav, kujundades vahel ülemäärast optimismi, teinekord ebakindlust ja käegalöömist. Näiteks on paljud proovinud omal käel või kursustel õppida võõrkeeli ja jõudnud peatselt nukra tõdemuseni: ei tasu vaeva, sellest ei tule midagi välja.

Kui paljud kodumasinat ostjad on saanud negatiivseid kogemusi moodsate elektroonikaseadmete kasutuselevõttust? On inimesi, kes ei õpi eales ära videomaki taimeri kasutamist ja vaatavad seetõttu öötundideni telesaateid, mida võiks kahe nupulevajutamisega linti võtta. Nii on õige ütlus: rumal õpib enda kogemustest, tark kasutab teiste omi. Samas suurendab mis tahes ala õpetaja või lektori usaldusväärsusust see, kui tal on oma õppealal tallel ka isiklik kogemus.

Kogemuse tuum pole passiivne oludega kohanemine, vaid ärgas katsetamine, läbiproovimine, juurdeõppimine, milleks läheb vaja nii huvi, sihikindlust kui ka visadust. Paljudel elualadel tekib ehe kogemus vaid harjutamise ning katse-eksituse-meetodil õppimise käigus. Kogemus eeldab vaevanägemist,

mida võib selgesti hoomata mõnes teises keeles selle sõna juuri uurides. Näiteks venekeelne *опот* tuleneb samast tüvest, mis sõna *ботка* (piin).

Kogemus „töödab” enne lisanduva vilumuse ja enesekindluse teket ka ebaselgust, kahtlust, oma kehva sooritusvõime tajumise stressi. Paljude õppeainete – nagu pedagoogika ja psühholoogia – tarbeks on suurepärane kogemiskool igapäevaelu. Psühholoog Toivo Kitvel tunnistas siinkirjutajale, et leidis õppejõuna oma loengute näited otsekui iseenesest kõige selle hulgast, mis ta juhtus igapäevaelus kuulma või lugema. Samas olen märganud, kui vaevaliselt läheb psühholoogiatudengeil päheõpitatud teooriale elust vastete leidmine. See näiliselt lihtne kunst on palju keerukam, kui arvata võiks.

Elust enesest õppimisel on kaks põhi-vaenlast. Esimene neist on sündroom, mida võiks määratleda monotoonse maailmatajuna ning uuele kogemusele suletusena. Päevasündmused, jutuajamised, tuttavad tänavad ja maastikud, ajalehtede püsitemad, töökohtade igavad koosolekud ja pisiintriigid, söögi-kohtade seljanka ja kotlet, pidev nurin valitsuse üle, üleujutused Bangladeshis ja pommilahvatused Bagdadis – see kõik jätab oma korduvuses mulje millestki üheülbalisest, mõttetust ja igavast. Tänapäeva inimeste vastuvõtlikkust nt looduse ilule, vestluskaaslaste ideedele või keskkonna muutuvusele on tugevasti kahjustanud massimeedia toime, mille võiks kokku võtta järgmiselt: tähelepanu ja kaasaelamise saavutamiseks rakendatakse aina intensiivsemaid, räigemaid stiimuleid. Elukogemuste kasutuselevõttu pärsib ka nähtus, mida võiks määratleda spekulatiivse aru ehk ratsionaalse rüvetusena. Akadeemilise harituse halb kaasmõju on võimetus näha asju elus n-õ otse, selgelt, lihtsalt.

Nagu eespool osutatud, ei teki kogemus enamasti lihtsalt niisama mingis keskkonnas viibides või teatud alaga tegeldes. Kogemisevõime kujutab endast eri liiki *õpioskust*. Oluline on end häälestada millegi tähendusriikka kogemiseks – katsetamiseks, teadasaamiseks. Uuringud (nt H.-M. Kadajase tehtud) näivad tõestavat, et akadeemilises õppurkonnas on õpioskuste tase üpris kehvalt järjel. Seda, kuidas ja millal ko-

gemist suunata, nagu ka seda, kuidas kogemisevõimet arendada, ei kujuta ilmselt ette kõik kutselised pedagoogidki.

Arvan, et kõik algab kogemisele häälestumisest. Mingil ajal, mingi sündmuse keskmes, mingi tegevusega hõivatult tasub endale esmalt seada selge siht midagi välja selgitada, kontrollida, katsetada jne. Olen ise aastaid kasutanud lihtsat „viie tähelepaneku võtet”. Enamasti pakub iga koosolek, etendus, huviväärsuse väisamine, külaskäik mõningast ainet õpetliku kogemuse saamiseks, mille esiletoomist viie kokkuvõtva järelduse meetod virgutabki. Kirjeldatud võte on käepärane eriti seetõttu, et võimaldab isegi igavast, monotoonset ajaperioodist midagi välja pigistada. Teiseks õpetab see toiming meile nn perifeerset nägemist – selle juhulikult tekkinu väärtustamist, mis edendab *lateraalset õppimist* (pakun selle termini analoogina de Bono mõistele *lateraalne mõtlemine*). Kui ühele küsimusele kesken- duv õppija on otsekui seeneline, kes no- pib korvi ainult üht seeneliiki, näiteks pu- ravikke, siis lateraalne õppija täidab korvi kõige söödavaga – ka pilvikute, vahe- like, kuuseriisikate ja kännuseentega.

Loomulikult võib millegi korduval ko- gemisel seada endale tasahaaval kõr- gemad eesmärgid millegi märkamiseks või sooritamiseks. Kevadel metsas jalu- tades võiks eristada kas või ühe tuttava linnu laulu ja igal järgmisel loodusse väl- jasõidul selgitada sellele lisaks välja veel ühe sulelise laulu, ehkki me linnu nime ei tea (selle võib ise välja mõelda). Samal kombel võib kord-korralt arenda- da peale oma sensoorse tundlikkuse ja märkamismeele ka loovuse arendamisel esmatähtsat olulise eristamise oskust.

David Kolbi tuntud teooriale toetudes võime kogemusest õppida nii enne teooriat kui ka teoreetilise teabe saa- mise järel. Ühendades praktilise koge- muse raamatutarkuse või loengul kuul- duga, võib sihipärase kogemise varal omandada väga erinevaid asju millegi keeruka etapphaaval tundmaõppimisest sallivuse kasvatamise, väärvaadete kummutamise, enesedistsipliini, stressi- ga toimetuleku ja heade harjumuste ku- jundamiseni. Kogemisel pole hinnaline osa mitte üksnes õppimises, vaid ka nt foobiate ravis. Meenutagem kas või ta- bavat ütlemist: lennuhirmu ravi lendami- sega. Kogemusele avatus ei teki siiski

niisama – juba Maslow, Fromm jt huma- nistliku psühholoogia klassikud nägid selles nii isiksusliku arengu eeldust kui ka teostust. Ainukordse ja erilise märka- mine on samas tegus rohi monotoon- suse ja taju rutiinistumise vastu.

Sujuv sooritusvõime

Ent vaadelgem nüüd, mis tingimustel edeneb kogemus kompetentsuseks. Är- gas uuele kogemusele avatus ei vii ise- endast veel mingil alal asjatundlikkuse- le, kui vastuvõtliku meelega ei kaasne siht omandada usaldusväärseid tead- misi või omandada-harjutada mingit os- kust. Ehkki olen ise avaldanud kaks raa- matut loovtöö köögipoolest, tundub mul- le, et loovusega sama tähtis on arenda- da endas välja infoajastul aina olulise- maks muutuvad *andmetöötuse auto- matismid* ning miski, mida nimetaksin *sujuvaks ja ökonoomseks sooritusvõi- meks*. Sama rõhutab teiste hulgas ka tänapäeva tuntumaid psühholooge Ro- bert Sternberg.

Sujuva sooritusvõime saavutamiseks on idamaades (Jaapanis) kuni viimase ajani au sees olnud pikki aastaid kestev ametiõpe harjutamise kaudu – õpitege- vus, mida paljud meie tudengid võõrista- vad. Pillimäng, iluuisutamine, ka koka-, pottsepa-, juuksuri- või arvuti andme- töötaja amet eeldavad kõik paljude liht- sate elementide (eraldi) omandamist, lihvimist ning sujuvat kokkuvimist. Miks me arvame, et näiteks ülikooli lõputöö kirjutamine siin erandit kujutab? Referee- rimine, sõnakorduste kõrvaldamine, väi- teid või löike sildavate lausete formulee- rimine, andmestiku tabeldamine ja graa- fikuis kujutamine, empiirika tõlgendami- ne, kindla uurimismeetodi rakendamine – kõik see eeldab paarikümnet üksik- oskust, mis asjatundlikuks uurijaks saa- miseks tuleks käepäraseks harjutada.

Omaette tähelepanu väärib see väga lai kogemussfäär, kus kooliharidus sama hästi kui puudub – näiteks reisimine, ees- pool mainitud kodumasinate tööleraken- damine, kokkamine, enesekasvatus ja -teraapia, kaasinimeste mõjutamine ja soovimatute mõjude pareerimine, pere- suhted, kodukaunistamine, ehitus- ja re- monditööd või usurituaalid. Pole liialdus öelda, et kui eri kooliainetes (emakeel, geograafia või matemaatika) tuleb ra- kendada eri õpistrateegiaid, kehtib sama ka vahetuist kogemustest õppimise koh-

ta. Teema väärrib omaette käsitlust. Piirdume alljärgnevalt kahe valdkonnaga.

Valmidus muutuda

Eneseabi. Teatavasti on parima läbimüügiga valdavalt angloameerika päritolu eneseabiraamatud. Enamikus neis valitseb kuidagi evangelistlik (et mitte öelda sektantlik) meelestatus. Hingemuredega toimetulekuks, eluseltsilise leidmiseks ja sajakas muuks juhtumiks pakutakse optimistlikus toonis lihtsaid võtteid, mille järeleproovimine ei tohiks esmapilgul kellelegi üle jõu käia. Paraku on säärase raamatute saatus enamasti vaid meelikõitvaks lektüüriks jäämine, ilma et neist erilist praktilist abi oleks. Tahtmatult meenub ütlus: tee põrgusse on sillutatud heade kavatsustega. Milles asi?

Probleem on selles, et lõõvalt sõnastatud üleskutsete ja soovitude elluviimine eeldab paljutöötavate suuniste meeldejätamisest enamasti nõuab see suundumist harjumuste ümberõppe ja uue kogemise rajale – sisemise muutumise valmidust, pühendumist, katsetamist, visadust, enesearendamist. Siinkohal võiks tsiteerida Lilleoru kommuuni looja ning arvukate psühhotehnikate katsetaja Ingvar Villido ütlemist: enamik inimesi ihkab küll areneda, ent ei ole valmis sisemiselt muutuma.

Elamistarkuse ja eneseabi vallas on niisiis lugemus vaid siis midagi väärt, kui sellele järgneb kogemus. Eneseabi on valdkond, kus kiire on tekkima äraspidine vaksineerimise efekt: lugedes haaravad ja igati õiged printsiibid osutuvad kogemisel sedavõrd vaearikkaks järgida, et neid asutakse lausa eirama. (Toimib tühistamisena tuntav *mina*-kaitse mehhanism: kuivõrd algatus käib üle jõu, hinnatakse see mõttetuks.) Analoogiline nähtus kummitab paljudel kursustel: auditooriumis selge ja tõhusana tunduv osutub elluviimisel arvatust tülikamaks, misjärel õpitu (teooria) jäetakse kõrvale.

Ehitus. Hüppeliselt tõusvad ehitustööde hinnad sunnivad enamikku meist taas (nagu vene ajal) mõtlema sellele, kuidas ise lihtsamaid remondi- ja ehitustöid teha. Tean mitut ehituses absoluutselt algajat, kes on pannud püsti terve elamu põhimõttel „loen ja teen järele“. Samas on käibel ka ütlus: „Esimene maja ehita vaenlasele, teine sõbrale, kolmas endale!“ Mõned mu tuttavad on ostnud endale kohase arvutitarkvara ja saanud arhi-

tekti kaasamata ise hakkama ka majaplaaniga (mis annab veel aastakümneid tunda nii ehitise maitsetus välisilmes kui ka sisekujunduse ebamugavustes). Ehitanud ise samuti ühe maja algusest lõpuni valmis, sõندان väita, et lihtne kogemusõpe läheb ehitamisel vägagi kalliks maksma. Palju enam edu töötab see, kui ehitamise elementaaroskused omandada asjatundja õpipoisina. Ennevanasti ametiõpe just nii ju käiski.

Kogemustest õppimise uuring

Akadeemia Nord magistrant E. Konno uuris intervjuudega, mil määral ja kuidas inimesed kogemustest õpivad. Kvalitatiivse uuringu keskne järeldus on, et enamik inimesi ei oska kogemustest õppida. Nad küll tunnistavad kogemuse otsustavat osa mingi asja selgeks saamisel ja neil on ka aasta aastalt rohkem kogemusi, samas ei ole neil kompetentsuse osas märgatavat edasiminekut. Kuidas täpselt kogemuse kompetentsuseks kujuneb, seda nad verbaliseerida ei oska. Tegelikult on ilming seaduspärane – kogemuste varal kujunevad ja professionaalsust näitavad vaiketeadmised ongi raskesti sõnastatavad. Need väljenduvad tihti äratundmises kui... siis (kui A, siis X; kui D, siis Z).

Teiseks ilmnes, et paljudi potentsiaalselt kasutoovast kogemusest ei vii ei teadmiste süvendamisele ega vilumuste treenimisele. Intervjuud tõid esile ka mitmeid asjaolusid – nagu stress, meeleolu langus, väsimus, tähelepanu nõrgenemine, eelarvamuslik hoiak jne –, mis kõik takistavad hinnalise kogemuse kasutuselevõttu. E. Konno põgus uurimus näitas sedagi, et kogemuse kaudu õppimise üldistes ja ainespetsiifilistes viisides ning individuaalse stiili eripäras on veel väga palju avastada.

Kogejate välimääraja

Järgnevalt teen katse tüübistada tosina jagu kogemuse teel õppijaid.

Kobajad on väga aeglased uues olukorras orienteerujad ning lisaks näib neil tihti olevat eriline anne valida võimaluste ja järelduste tee harul vae suund.

Pusijad rakendavad kesksena katseeksituse-teel õppimist ja võlgnevad oma edu vaid erakordsele visadusele.

Uudistajad huvituvad kogemuse avastuslikust, silmaringi avardavast sisust. Nad on otseki turistid, kellel on

suur hulk vahetuid läbielamusi (aga väga vähe sügavaid teadmisi).

Teadmamehed omandavad end huvitavas valdkonnas muljetavaldavalt palju teadmisi, mida nad paraku ei oska alati eluliste probleemide ja ülesannete tarbeks rakendada.

Jäljendajad otsivad usaldusväärse eeskuju ning teevad teda matkides endale õpingu märksa hõlpsamaks. Mitmed usinad jäljendajad on valmis asjatundjaks saamise nimel olema mingi aeg oma ala **meistri õpipoisiks**.

Ratsijad üritavad mingit tegevust – nt maalritööd tehes või võõrkeele lünkharjutusi täites – leida mingi õpingu kiirtee. Juhul kui see neil õnnestub, omandavad nad mingi asja teistest kiiremini, kui lubatud, löövad käega ning jätvad õpingud pooleli.

Harjutajad ei põlga vaeva üksikute oskuste täiuslikuks omandamiseks, mis paraku aeglustab neil keerukaist asjust üldpildi loomist.

Tormakad sööstavad uljalt oma esmajäreldusi, -teadmisi ja -oskusi rakedama, kutsudes sellega tihti esile asjatundjate muige.

Põikpead eiravad üldse mingi asja kogemise vajalikkust; mõned neist rakendavad vääranalooogia põhimõttel uues asjas kohatut menetlust; teised – **redutseerijad** – üritavad alatasa eri asjad ühe nimetaja alla viia, taandavad uued kogemused mingile primitiivsele skeemile, rahvatarkusele jne.

Modelleerijad (teoreetikud) õpivad üsna kiiresti (enamasti raamatu varal) selgeks mingi oskuse printsiibi või põhiskeemi, mis loob harjutamisel aluse kompetentsuse kiireks lisamiseks, ei anna aga harjutamiseta elementaarsetki asjatundlikkust. Näiteks teotseb juhtide koolitamisel kümneid inimesi, kes õpetavad üht või teist juhtimisega seotud ainet, evimata ise praktilise juhtimise kogemust.

Äpud ilmutavad eriti kehva taipu juba ainuüksi sääraustes tehnilistes küsimustes nagu elektripirni vahetamine või ei julge nad võõras kohas teed küsida. Kõik kogemisele initsieerivad olukorrad lõpevad neil õpitud abituse süvenemisega, mis enamasti tuleneb mugavusest – tülikas jäetakse teiste teha.